

חמישה בתי עבודת כוכבים קבועין הן.

יעל קליין, מיכה קליין

הגמרא במסכת עבודה זרה (יא ב) מונה את בתי העבודה זרה הנחשבים קבועים.

אמר רב חנן בר רב חסדא אמר רב ואמרי לה א"ר חנן בר רבא אמר רב

חמשה בתי עבודת כוכבים קבועין הן. אלו הן :

בית בל בבבל

בית נבו בכורסי

תרעתא שבמפג

צריפא שבאשקלון

נשרא שבערביא

כי אתא רב דימי הוסיפו עליהן

יריד שבעין בכי

נדבכה שבעו

איכא דאמרי

נתברא שבעו

רב דימי מנהרדעא מתני איפכא

יריד שבעו

נדבכה שבעין בכי

א"ל רב חנן בר רב חסדא לרב חסדא מאי קבועין הן?

א"ל: הכי אמר אבוה דאימך- קבועין הן לעולם תדירא כולה שתא פלחי להו

לימוד גמרא זו מעלה מספר שאלות :

1. מהו זיהויים הגאוגרפי של המקומות הנזכרים, ומהן העבודות הזרות המוזכרות?
2. האם ניתן למצוא מאפיינים משותפים למקומות ולסוגי העבודה הזרה שנוכרים?
3. מה פשר הקביעות של מקומות אלו?

1. זיהוי מקומות העבודה הזרה, וסוגי העבודה הזרה הנזכרים

את רשימת חמשת המקומות המקורית ניתן לחלק חלוקה פנימית :

שני האזכורים הראשונים דנים בעבודות זרות מוכרות . אזכורים אלה בנויים בתבנית: בית (שם עבודה זרה) ב-(שם מקום).

שלושת האזכורים הבאים בנויים בתבנית: (שם עבודה זרה) (שם מקום). שם העבודה הזרה כתוב בארמית. העבודות הזרות שמפורטות כאן אינן מוכרות.

ייתכן שהחלוקה לעבודות זרות בבליות ועבודות זרות שאינן בבליות, או לעבודות זרות עתיקות ומוכרות, לעומת עבודות זרות שלא היו מוכרות בתקופות קודמות.

קיימים פרשנים המפרשים את כל השמות על דרך גנאי : (שיטות קמאי למסכת סנהדרין- כתשובה לשאלה מדוע מזכירים במפורש את העבודות הזרות הללו, למרות האיסור להזכיר שם עבודה זרה)

תרעתא וצריפא ונישרא למה מנו אותן בשמן,

תרעתא י"ל על שם עראי ושבר

צריפא ונשרא מסגדייהן

ונשרא פיי רבנא נתן בערך נשר נשרא שבערביא פיי ביזיון. בערביא יש בית ע"ז ואית בה אבן וחקוק עלה, סגדון לה. ויש לפרש נשרא לשון נפילה ונשירה

וצריפא לשון בורגן וצריף לשון גנאי.

עם זאת, אנו ננסה להבין מהן העבודות הזרות המצוינות בגמרא, כמציינות עבודה זרה קיימת ולא על דרך גנאי.

נתמקד בחמש העבודות הזרות שבמימרא הראשית ונוסיף מספר הערות על שתי העבודות הזרות שהוספו עליהן.

בית בל בבבל:

המיקום : בבל הינה עיר מסופוטמית עתיקה ששכנה בין הפרת והחידקל. ממנה התפתחה האימפריה הבבלית. מקור שם העיר הינו "שער האל". ניתן למצוא דימיון לשוני גם לשם האל התומך בעיר- בל.

מיהו בל?

בל הינו אל המוזכר מספר פעמים בתנ"ך. הוא מזוהה גם עם האל מרודך או מרדוך- ראש הפנתיאון הבבלי. בל נחשב האל של העיר בבל. הנביא ירמיהו מעיד, כי עבודת בל היוותה מוקד לעליה לרגל מאזורים נרחבים. יש המקשרים אותו עם דמותו של נמרוד שעשה מעצמו אלוהות. הנביא ישעיהו מזכיר אותו בכפיפה אחת עם נבו :

כָּרַע בֵּל, קָרַס נְבו־הָיִי עֲצָבֵיהֶם, לַחֲיָה וְלַבְּהֵמָה ; נִשְׁאַתֵּיכֶם עֲמוּסוֹת, מִשָּׂא לַעֲיָפָה. (ישעיהו א מו) רש"י: בל- עבודה זרה של בבל, שהושפלו כל יושבי הארץ תחתיו. (ירמיה נא מד).

אברבנאל: בל- אלהי בבל שעשה נמרוד שהאליל את עצמו, ועשה דמות עצמו לעבדה. (שם)

בית נבו בכורסי:

נבו מוזכר בכפיפה אחת עם בל בספר ישעיהו בפסוק שמובא למעלה. השם נבו מוזכר עוד פעמים אחדות במקרא כשם מקום.

"וואת נבו ואת בעל מעוון מוסבת שם" (במדבר לב : לח) .

רש"י (שם) - נבו ובעל מעוון שמות עבודה זרה הם, והיו האמוריים קורים עריהם על שם עבודה זרה שלהם, ובני ראובן הסבו את שמם לשמות אחרים, וזהו מוסבות שם, נבו ובעל מעוון מוסבות לשם אחר.

השמות "בל" ו"נבו" מופיעים גם כתחילית לשמות מלכים, סימן לאלוקות המלך. "בל..." מופיע במקרא, למשל בלשאצר מלך בבל (דניאל ה), וכן דניאל עצמו כונה בלשאצר בשמו הבבלי (דניאל א). "נבו..." חוזר בשמות כמה מלכים לדוגמא, נבו – כדנאצר, זראדן, פלאסר, נאיד ועוד.

נשים לב כי לפי פירוש רש"י גם נבו הינה עיר שקראה שמה בשם העבודה הזרה שלה, עד שבני ראובן שינו את שמה.

האל נבו הינו בנו של בל-מרדוך- ראש הפנתיאון הבבלי. הוא נחשב לאל החכמה וסמליו הם טבלת חימר ועט כתיבה. נבו היה אל העיר בורסיפה הקרובה לבבל. מיקומה של כורסי צריך עיון.

בימינו ידוע מקום בשם כורסי ליד הכנרת. שרידים ארכאולוגים בכורסי שליד הכנרת נמצאו רק מהתקופה הביזנטית ואילך. השרידים הם שרידי ישוב נוצרי, ובו המנזר הגדול ביותר שנמצא בארץ. אך באתר זה אין שום סימן לאתר עבודה זרה קדום יותר.

אולם הגירסה "כורסי" המופיעה בדפוסים, אינה הגירסה הרווחת של הטקסט. במקורות אחרים מופיע שם המקום כ"בורסי" או "בורסיף".

דקדוקי סופרים: "... נבו שבבורסיף..."

רבנו חננאל: "...נבו בבורסיף..."

הלכות גדולות: "בית נבו בבורסיף..."

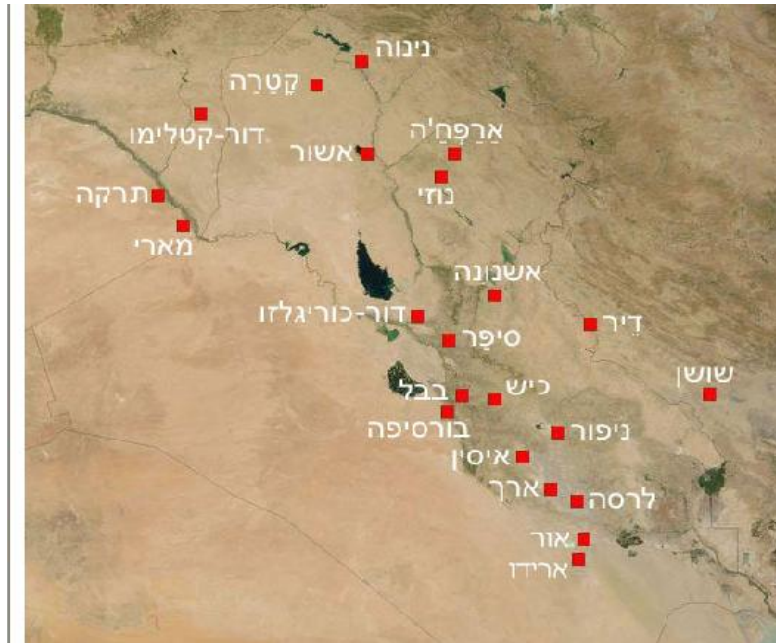
בורסיף הינה העיר בה שכן מקדש האמת- מרכז הפולחן לאל נבו. המקדש נהרס מאות שנים לפני תקופת האמוראים. נראה שהאמוראים מציינים עבודה זרה שכבר אינה פעילה בימיהם כעבודה זרה "קבועה". בורסיף קרובה ביותר לעיר בבל. בימי חג בבליים היו נהוגות תהלוכות מבורסיף לבבל. מבחינה הלכתית, קיימים מקורות בגמרא הטוענים לזהות בין השתיים (איור 1, איור 2) שבת לו א: " אמר רב אשי אף אנו נאמר בבל בורסיף בורסיף בבל".

סכה לד א: "אמר רבא בר יוסף אף אני אומר בבל בורסיף בורסיף בבל למאי נפקא מינה לגיטי נשים".

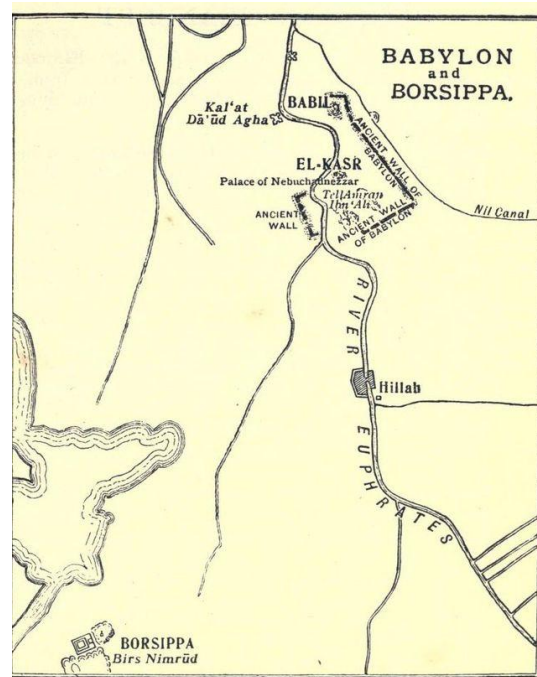
העיר בורסיף מוזכרת פעמים נוספות בתלמוד. מאזכוריה בדברי החכמים ניתן ללמוד כי בה נבנה מגדל בבל.

סנהדרין קט א: "אמר אמר רבי יוחנן: מגדל שליש נשרף שליש נבלע שליש קיים. אמר רב: אור מגדל משכח. אמר רב יוסף: בבל ובורסיף סימן רע לתורה. מאי בורסיף? אמר ר' אסי: בור שאפי"

אם מדובר בבורסיף, ייתכן כי ה שינוי לשם "כורסי" נובע ממשחק לשון נופל על לשון- בפסוק נאמר "כרע בל קורס נבו" ומיקום נבו הינו בכורסי.

איור 1. מפת מסופוטמיה באלף השני לפנה"ס. בבל ובורסיפה קרובות זו לזו, ונמצאות במקום טופוגרפי נמוך. (מקור: ויקיפדיה, היוצר: קובי כרמל).

איור 2. בבל ובורסיף ובניהם עובר הפרת (מקור ויקיפדיה)

תרעתא שבמפג:

זיהוי האתר: במקורות שונים מופיע שם האתר כ"מפוג" או "מבוג".

הלכות גדולות: "... תרעתא שבמבוג..."

רבינו חננאל: "...תרעתא שבמפוג..."

מבוג הינה עיר בצפון סוריה הנקראת היום מנביג' (איור 3). העיר ידועה גם בשמה היווני הירפוליס שעל הפרת. (Hierapolis Euphratensis) - העיר הקדושה שעל הפרת, להבדיל מעיר קדושה אחרת בשם זה). שם המקום ביוונית הופיע כבאמביס (Bambyce), אך פליני (Pliny 23-79 לספירה) כותב כי שמו בסוריה הוא מבוג (Mabog, Mabbog, Mabbogh).

תרעתא מהי?

העבודה הזרה שנעבדה במבוג נקראת: Atargatis, שם זה נהגה בארמית, כ"תר עתה" (Tar'atheh). אטרטגיס היא אלה שנעבדה בצפון סוריה. היא סימלה את הפריון, אך היוותה גם "פילגש" של העיר עצמה ואנשיה, ונחשבה כאלה המגינה על העיר. בעיר היה אגם שהיווה חלק מרכזי מפולחן האלה. כמו כן היה במקדש בריכת דגים מקודשים. מקובל היה כי הנכנסים לעיר הגיעו בראשית ביקורם למקדש. לעיתים אטרטגיס מתוארת בצורת בתולת ים. תיאור זה מתקשר לזיהויה עם אלה אשקלונית המגולמת בדמות בתולת ים. מרכזי פולחן לאלה זו נמצאו גם באשקלון. גם שם היתה בריכת דגים מקודשת חלק מהפולחן. מקבילה דרומית יותר לאלה זו, נעבדה בפטרה- ונקרא האלה "אל-עוזה". המקדש לאטרטגיס נחרב במאה הראשונה לספירה.

צריפא שבאשקלון

מיקומה של העיר אשקלון- בדרום מישור החוף הישראלי, ידוע. ניתן לדון על שאלת מיקומה של אשקלון (וכן עכו) בתוך או מחוץ לארץ ישראל כותב בהרחבה הרב עמנואל (תשנ"ג). במאמרו הוא מציג את השאלה העולה מהמשנה בגיטין (ב א):

"רבי יהודה אומר, מרקם למזרח ורקם כמזרח, מאשקלון ולדרום ואשקלון כדרום, מעכו ולצפון ועכו כצפון; רבי מאיר אומר, עכו כארץ ישראל לגיטים".

לפי פירושו של הרמב"ם, ועל פיו הנאמר במשנה, הערים אשקלון, עכו, רקם (אזור טבריה של ימינו) נמצאות בקצה גבול ארץ ישראל והן עצמן נמצאות מעבר לגבול ודינם חוץ לארץ.

יש בציון מיקומם של מקומות קבועים לעבודה זרה באשקלון ובעכו רמז לכך כי אשקלון וגם עכו לא הוחזקו כארץ ישראל. בארץ ישראל יש מצוות עשה של ניתוח כל סממן של עבודה זרה. התלמוד הירושלמי כלל לא מזכיר את נושא המקומות הקבועים לעבודה זרה.

מהי צריפא?

ניתן לבחון את העבודה הזרה תוך התייחסות למצלול של המילה "צריפא" או למשמעותה-כמבנה קטן.

הקרבה של אשקלון למצרים וההשפעה המצרית מעלה את האפשרות כי שם עבודה זרה "צריפא" הוא שיבוש של "סרפיס" שם עבודה זרה שמקורה במצרים. האל סרפיס הוא איחוד של אל מצרים עם מאפיינים יוונים. אל זה הוא התגשמות אנושית של אל קדום יותר בדמות שור.

בעבודה זרה מג, מנויות עבודות זרות: "רבי יהודה מוסיף אף דמות מניקה וסר אפיס: מניקה - על שם חוה, שמניקה כל העולם כולו; סר אפיס - על שם יוסף, שסר ומפיס את כל העולם כולו".

ניתן לראות בסראפיס אחד מאבות הטיפוס שהתמזגו לדמותו של ישו. הן בצירור המניקה ובנה מוכר עד היום כאחד מהתמונות הנפוצות בהם מתארים את ישו. והן בכך שהוא נחשב כמת שקם לתחיה.

גם יוסף מיוצג על ידי שור " כָּכּוּר שוֹרוֹ הַדָּר לוֹ" (דברים לג יז)

זיהוי על ידי סוג המבנה- צריף.

מתוך משנה במסכת סוכה עולה כי "צריף" הינו מבנה ללא גג שטוח. " העושה סוכתו כמין צריף, או שסמכה לכותל--רבי אליעזר פוסל, מפני שאין לה גג" (משנה סוכה יא א). יש חוקרים הטוענים כי משמעות המילה "צריף" יכולה להיות פירמידה (גיגר 2004).

ניתן לראות במבנה בעל מאפיינים מצריים כחיזוק לזיהוי הקודם. אולם כיוון זה יכול להביא גם לזיהוי אחר.

באשקלון היה קיים מקדש בעל מאפיינים מצריים מובהקים, והיה מוקדש לאל פאנבלוס. מיכאל שנקר מזהה אלילות זו עם אלה פיניקית בשם תנית. פינקלשטיין לעומתו זיהה את פאנבלוס עם האלה המרכזית שנעבדה באשקלון- עשתורת. עשתורת נחשבה לאלת העיר בתקופה הרומית. בשבע- חכמות הגאוגרפיה של התלמוד, מציע הכותב כי "צריפא" הינו סיקול אותיות של "צפירא" ומזהה זאת ככינוי לונוס. ונוס הינה המקבילה הרומית לאלה עשתורת הכנענית.

ניתן למצוא ייחוס של "צריף" כבית לעבודה זרה גם בהקשר אחר. הגמרא (שבת נו ב)

"תנא אותו היום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב אחד בבית אל ואחד בדרך נבנה צריף אחד וזהו איטליאה של יון".

נשרא שבערביא

בעוד שאר המקומות שהוזכרו בגמרא הינם שמות ערים, כאן מדובר בחבל ארץ (ייתכן כי לא כולו היה מוכר לחכמי בבל ואי לכך נקטו בשם אזור העבודה הזרה ולא בשם העיר הספיציפית). ערביא מזהה על ידי רוב הפרשנים כחבל הארץ שבמזרח ושבדרום מזרח ישראל בעיקר תחום נחלת עשו. (ירדן וערב הסעודית של ימינו).

מהי נשרא?

אם נזהה את ערביא כמקום כלשהו בחצי האי ערב, הרי שמרכז העבודה הזרה הבולט באזור זה הינו הכעבה, הנמצאת בעיר מכה. כיום הכעבה מקודשת לאיסלאם וכל מוסלמי מצווה לבקר בה לפחות פעם בחייו. אולם אבן זו שימשה לעבודה זרה גם לפני הופעת האסלאם.

בערוך בערך "נשרא": נשרא שבערביא- פי גאון יש בערביא בית ובית ע"ז הוא ואית בה אבן וחקוק עלה וסוגדין לה.

בתוך הכעבה משולבת אבן שחורה. עולי הרגל כיום משתדלים לגעת בה ואמונות עממיות מספרים שהיא נפלה מהשמים בימי אדם וחווה וביכולה לספוג לתוכה חטאים.

סוג האבן השחורה לא נחקר מדעית, שכן לא ניתן לקחתה לבדיקה ולא מאפשרים לקחת אף חלקים ממנה, אך הערכות הן כי האבן היא מטאוריט שנפל משמים.

ניתן לקשר את המילה "נשרא" בדוחק עם הכעבה-השורש נ.ש.ר. פרושו נפל, ואזי זאת היא האבן שנפלה מהשמים, המטאוריט שהוא האבן השחורה בכעבה.

האלילות שעמדה מאחורי העבודה הזרה עתיקה של האבן אינה ברורה. יש הטוענים כי הכעבה עצמה נחשבה כאלה ממין נקבה, ויש הטוענים כי המקום היה מקדש לאל נבטי בשם "חובלי".

זיהויים נוספים לעבודה הזרה נשרא, יכולם להתבסס על דמיון ווקלי.

במידה והאות ס' תחליף את הש' נקבל נשרא.

האל נסרד : וַיִּסַּע וַיֵּלֶךְ, וַיֵּשֶׁב סְנַחְרִיב מֶלֶךְ-אַשּׁוּר; וַיֵּשֶׁב, בְּנִינֹה. וַיְהִי הוּא מְשַׁתַּחֲוֶה בַּיַּת נְסַרְדָּ
אֱלֹהֵיו, וַאֲדַרְמֶלֶךְ וְשַׂרְאָצַּר (בְּנֵי) הִכְהוּ בַּחֶרֶב, וְהִמָּה נְמֻלְטוּ, אַרְצָא אַרְרַט; וַיִּמְלֹךְ אַסַּר-חַדָּן בְּנוֹ,
תַּחְתָּיו. (מלכים ב יט לו-לז)

בסנהדרין צו א נכתב :

אזל אשכח דפא מתיבותא דנח (הלך סנחריב מצא קרש מתיבת נוח)

אמר היינו אלהא רבא דשיזביה לנח מטופנא

אמר אי אזיל ההוא גברא ומצלח מקרב להו לתרין בנוהי קמך

שמעו בנוהי וקטלוהו

היינו דכתיב ויהי הוא משתחוה בית נסרוד אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכהו בחרב וגו'

קיים אל במיתולוגיה הערבית הפרה-איסלאמית בשם "נסר". הוא מוזכר גם בקוראן.

"..ואמרו, אל תיטשו את אליכם, אל תיטשו את ווד, סואע, יגות, יעוק, ולא את נסר" (סורת נוח

(21-23)

וכותב בן זאב (2014) "התלמוד מזהה את נסר כאליל העיקרי של ערביא. גם התנ"ך מאשר כי אלף

שנה לפני מוחמד כבר היה נהוג בארצות המזרח לעבוד את נסר בתורת אל. מפני שבא

מתיבתו של נוח אשר ניצל מהמבול".

סימנו של האל נסר היה נשר.

אפשרות אחרת היא כי נשרא היא "נשר", הקשור אולי לנשר הרומי.

באנציקלופדיה למונחי מקרא נכתב: "גזניוס משער כי נסרד הוא משורש נשר, כי האשורים היה

מכבדים אליל עם ראש נשר, שהיה להם אלהי השמש וכן היא גם דעת פירסט, גם אלקי השמש

של אלקי המצרים, פרא חיה מתואר בראש נשר".

זיהוי אפשרי נוסף המתבסס על שיבוש לשוני קל הינו האל "דושרא" אליו עבדו הנבטים בפטרה.

אל זה הינו אל המים והצמחיה. בדומה לסראפיס, הינו אחד מאבות הטיפוס לדמותו של ישו.

במקורות רומיים ניתן לראות כי הוא נולד לאם בתולה.

בכיוון שונה ניתן ללכת אם מקבלים את הגירסה המופיעה אצל המאירי (על ע"ז נ"ז ב) "ומכל מקום חכמי ספרד חולקים בה, שהרי בפרק ראשון (ע"ז יא ב) מונה בכלל בתי עבודה זרה גישרא שבערביא".

במידה ונקבל את הנוסחה "גישרא" ניתן לזהות זאת כעיר ג'רש שבצפון ירדן (ג'רש, איור 3). בעיר זו שבעבר הירדן המזרחי נמצא ראש האל סראפיס, שכבר אוזכר בדיון על עבודה זרה באשקלון. כמו כן במקום בוצעו פולחנים לאל דושרא. אזי המילה גישרא איננה שם עבודה זרה אלא שם מקום בו עבדו לסרפיס.

יריד - שבעין בכי, נדבכה- שבעכו

על מיקומה של עכו יש הסכמה. כפי שכבר הוזכר גם ביחס לעכו, כמו ביחס לאשקלון, קיימת המחלוקת האם היא בארץ ישראל או מחוץ לארץ ישראל, כמו שכתב בהרחבה הרב עמנואל (תשנ"ג).

זיהוי אפשרי למקום עין בכי (בעל בכי): מעין ליד בעל בכי = בעלבק בלבנון. (איור 3) בעל בכי צליל השם מוביל אל הישוב בעלבך (פרידהיים 2005), עיירה לבנונית גדולה, היושבת ליד מעינות הנהר א-ליטאני, וכנראה שאחד מהם הוא עין בכי. בבעלבך עדיין קיימים חורבות בניי הפאר של ההיכלות, שבנו אותם לפנים לעבודה זרה במקום זה. שמה היווני היה הליופוליס = מקום פולחן השמש.

אפשרות נוספת למיקומה של עין בכי הוא באתר תל דן (איור 3). הגמרא בפסחים (קיד) אומרת "והרי פסלו של מיכה עומד בבכי וישראל אומרים עליו את ההלל"

דעתו של הרשב"ם ולפיו 'בכי' הוא שם המקום בו עמד פסל מיכה. בני דן לקחו את פסל מיכה והקימו אותו בדרך והמקום בדרך בו הוקם הפסל נקרא על ידי חז"ל בכי. באותו מקום העמיד ירבעם עגל זהב.

במשנה האחרונה שבמסכת מעשרות (פ"ה מ"ח) נכתב " שום בעל בכי..... פטורים מן המעשרות", גם ממשנה זו ניתן ללמוד כי בעל בכי הוא מקום שיש ביחס עליו שאלה האם הוא בתחומי ארץ ישראל או מחוץ לארץ ישראל. סברה זו מחזקת אולי את האפשרות כי בעל בכי היא בדרך שכן על בעל בק שבלבנון אין שאלה שהיא לא בתחומי ארץ ישראל.

הביטוי "נדבכא" יכול להיות מקושר למילה העברית "נדבך" או במה. מקדש יופיטר שבבעל בך היה מוצב על במה שגובהה כ- 13 מטר.

יריד- זמן או מרחב?

פרוש המילה יריד בהקשר זה של עבודה זרה יכול להיות זמן (יום אידם) או מקום. רש"י במסכת עבודה זרה (יב ב) מסביר שאכן הכוונה בגמרא היא ליום איד- זמן. לעומת זאת הסבר למשנה (עבודה זרה פרק א' משנה ד') בדברי התוספתא (א ג) המבארת כי מדובר בעיר שיש בה עבודה זרה – מקום.

היריד שבעכו מוזכר בירושלמי ע"ז : אתא רבי יוסי בי רבי בון אבא בר בר חנה בשם רבי יוחנן לא אסרו אלא כגון ירידה של בוטנה ותני כן שלשה ירידין הן : יריד עזה יריד עכו ירידה של בוטנה. והמחזור שכולן יריד בוטנה.

על היפוך הגרסאות בגמרא בין עכו לבין עין בכי כותב פרידהיים (2005 שם הערת שוליים 39) 'ידומני כי ניתן אף להציע ששני נוסחים שונים יכולים לבטא היבט אחד של המציאות ההיסטורית בלבד, וכל נוסח מודע לפן אחד של אותה מציאות, ובכך ניתן לפעמים להסביר גרסאות סותרות. עיקרון זה בא לידי ביטוי במיוחד בהלכות עבודה זרה, המבוססות על ראליה מציאותית מורכבת ממרכיבים רבים, שרק בצורה חלקית היו מוכרים לחכמים.

כך למשל שנינו בבבלי, עבודה זרה יא ע"ב: "... חמשה בתי ע"ז קבועין הן, ואלו הן... כי אתא רב דימי אמ' הוסיפו עליהן ירוד [בדפוס: יריד] שבעין בכי נדבכה שבעכו. רב דימי מנהרדעא מתני איפכא: ירוד שבעכו נדבכא שבעין בכי" (עפ"י כ"י ספרד).

במקום אחר הוכח שהן בעכו הן בבעלבק (= עין בכי) היו יריד ומזבח (= נדבכה). כתוצאה מכך שהמרכיבים הפולחניים האלה (יריד ומזבח) נמצאו בשני המקומות גם יחד, ניתן להסביר את חילופי הנוסחאות בין שני האמוראים, בכך שכל אחד מהם הבחין למעשה בנתון אחד בלבד ממצאות דתית זו (יריד או מזבח, בבעלבק או בעכו), וככל הנראה לא היה מודע לחשיבותו של הנתון האחר. אך אין לומר כי אחת משתי הגרסאות אינה משקפת את המציאות ההיסטורית, אלא שתיהן משקפות את המציאות, אך כל אחת בצורה חלקית."

טבלה מסכמת לזיהויי העבודות הזרות :

שם העבודה הזרה	זיהוי המתבסס על דמיון לשוני	זיהוי המתבסס על משמעות המילה
תרעתא	אטרטגיס	ניתן לפרש את המילה כ"שער" אך לא מצאנו עבודה זרה במבנה של שער שניתן לקשרה.
צריפא	סרפיס צפירא = ונוס	מקדש בצורת פירמידה- עשתורת
נשרא	נסרך דושרא	אבן שנשרה, נפלה מהשמיים- הכעבה.

2. המשותף למקומות שהוזכרו כמקומות עבודה זרה

לפולחני העבודה הזרה שנזכרו בגמרא יש מכנה משותף חלקי והוא איזכור של עוונות מקראיים : עוון דור המבול – נ שרא שבערביא (בזיהוי נשרא כנסרך), עוון מגדל בבל – בית נבו בבורסיף,

חטאי נמרוד- בית בל בבל , חטא העגל ועגל ירבעם- צריפא (גם בפירוש כצריף וגם בפירוש כסרפיס-דמות שור) באשקלון, פסל מיכה בדרך - נתברא שבעין בכי. יש לציין כי כל העוונות האלה נעשו מחוץ לגבולות ארץ ישראל.

חלק מהעבודות הזרות שזכרו הינם עבודות זרות המקושרות לעיר שבה הם נעבדו . בל ובבל, נבו ובורסיף, תרעתא ומבוג, צריפא בזיהוי עשתורת ואשקלון. אלו הן עבודות זרות המקושרות לעיר מסוימת. העבודה הזרה במקומות אלה היא חלק מהותי מחיי היומיום בעיר.

ניתן למצוא מכנה משותף נוסף לשמות העבודות תרעתא וצריפא, שזיהוי אפשרי שלהם הוא אלות פריון מקומיות. העבודות של אלות אלה מוקמו ליד בריכות מקודשות, ואכן בריכות כאלו נמצאו במנביגי ובאשקלון.

נקודה אפשרית נוספת היא הקשר לאימפריה הרומית, שכן ניתן לפרש את "נשר" לנשר הרומי ואת "צריפא" לצריף המסמל את ייסוד רומי.

מיקום טופוגרפי.

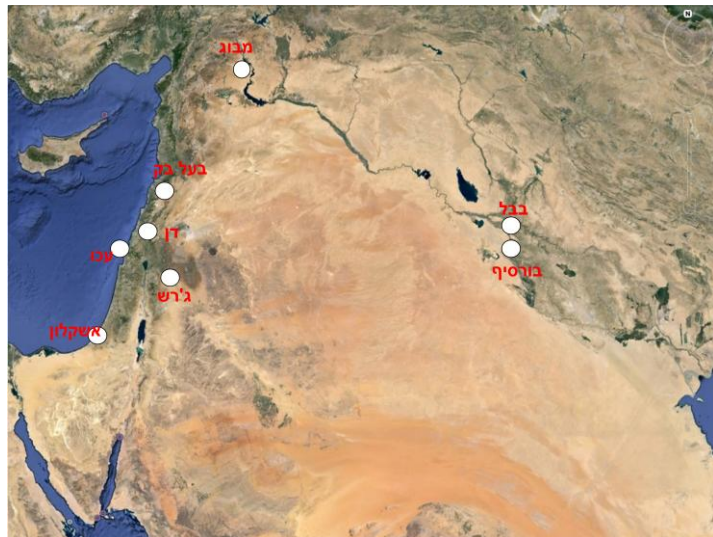
כל המקומות שהוזכרו נמצאים במקומות נמוכים טופוגרפית וכולם נמצאים ליד מקורות מים. עכו ואשקלון על חופי הים התיכון, בבל ובורסיף על גדת הפרת (ויתכן אף שבזמן ההוא לא רחוק מהחוף), מפג ליד הפרת בחלק העילי של אגן ההיקוות. בעל בכי, הן במיקומו בבעל בק או לחילופין בדרך, נמצא בתוך עמק השבר הסורי אפריקאי, מכה ליד מעיין זמזם (באר ישמעאל). (איור 3).

המקרא רומז כי מיקומם הגיאוגרפי של אתרים בהם מתקיימת עבודה זרה הוא בראשי ההרים. ירמיהו (ב כ) כותב: "כי על כל גבעה גבהה ותחת כל עץ רענן אֶת־צֵדָה זָנְהָ". וכן הושע (ד יג): "על-ראשי הָהָרִים יִזְבְּחוּ, וְעַל-הַגְּבְעוֹת יִקְטְרוּ, תַּחַת אֲלוֹן וְלִבְנֵה וְאֵלֶּה, כִּי טוֹב צִדָּה". גם בדיון על מקומו של בית הבחירה עולה הטענה כי היה "צריך" ליצור מקום גבוה חדש שכן כל שאר מקומות גבוהים בארץ ישראל כבר עבדו בהם עבודה זרה. דברי ה"חתם סופר" לעניין זה, מדגישים את החיפוש אחר המקום "הגבוה" שלא היה מקום לעבודה זרה.

"ואגב אשמיעהו מה ששמעתי מפה קדוש מ"ו החסיד שבכהונה מו"ה נתן אדלר זצ"ל במ"ש תוספו' בע"ז פר"י במתני', **כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה בידוע שיש שם עבודה זרה**. וכ' תוס' בשם ירושלמי, דמקדש היכן נבנה למ"ד שנעבד במחבר לגבוה ות"י בירושלמי עפ"י נביא נבנה שם. ופי' מורי זצ"ל הנ"ל עפ"י מדרש "וירא את המקום מרחוק" שראה אותו מקום עמק ולא הר, והתפלל ואמר אין כבודו של מלך לשכון בעמק, ונעשה באותו היום הר "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" והשתא **י"ל דכל ההרים שהעמידו עליהם עבודה זרה ושעבדם קודם שהחזיק אברהם אבינו עליו השלום בארץ אותם נאסרו לגבוה, אך הר המורי' שהי' עמק ולא העמידו עליהם עבודה זרה שם לעבדו, עד אחר שנעשה הר ע"י תפלתו של אברהם אבינו עליו השלום**, ואז כבר ניתן לו הארץ ואין האדם אוסר דבר שאינו שלו, והנה ידע דוד המלך עליו השלום שאין לך הר גבוה וכו' ואי אפשר לבנות בית המקדש בהר ואין כבודו של מלך לשכון בעמק היינו מקום ועל כן אמר אם אתן שנת לעיני וגוי' עד אמצא מקום לדי' ויהיה משכנות לאביר יעקב שלזה צריך הר ולא מקום ולזה צריך נביא שגילה להם שזה ההר הי' מקום בתחלה ונעשה הר אח"כ אלו דבריו ז"ל ודפח"ח. "

מקומות העבודה הזרה המוזכרים בגמרא, הנשבים כ"קבועים" הינם דווקא מקומות נמוכים שלא תואמים את התיאור הנ"ל. ייתכן שדווקא בגלל אופיים הטופוגרפי השונה באה הגמרא להשמיענו שהם נחשבים כמקומות קבועים. שהרי בכל המקומות הגבוהים, כפי שמובא בתוספתא, ניתן להסיק שנעבדה בהם עבודה זרה ואין צורך לומר זאת במפורש, אך במקומות נמוכים יש להדגיש ולהזהיר.

נזכיר בהערת אגב כי מקומות נמוכים כמקומות פולחן מוזכרים במקרא בהקשר של גיא ב' ו-הינום – מקום לעבודת המולך ובהקשר של שחיטת ילדים, שם גם מוזכרת הקרבה לנחלים. "הַנְּחָמִים בְּאֵלִים תַּחַת כָּל-עֵץ רֶעֶן, שְׁחָטִי הַיְלָדִים בְּנְחָלִים תַּחַת סְעֵפֵי הַסְּלָעִים." (ישעיהו נז ה) לא מצאנו תמיכה לכך שבמקומות הנזכרים לעיל נעשתה עבודה של קרבנות אדם, אולם ייתכן כי מיקומם הנמוך וקרבתם לנחלים מרמזת על כך.

איור 3. מפת המקומות המוזכרים (למעט מכה)

מקומות מחוץ לגבולות ארץ ישראל.

התורה מצווה עלינו לנתץ כל עבודה זרה שבארץ ישראל. לכן לא ייתכן כי יהיה מקום עבודה זרה קבוע, שנשארת לו קדושת המקום, בתוככי הארץ.

חז"ל קובעים כי המצווה לאבד עבודה זרה חלה רק בארץ ישראל. אמנם גם לגויים שבחז"ל אסור לעבוד אלילים, אבל לא מוטל עלינו לטהר את ארצותיהם מאלילות.

מתוך גמרא זו ניתן ללמוד על המחלוקת הגדולה בקשר למיקומן של עכו ואשקלון בתוך או מחוץ לארץ ישראל. העובדה כי התלמוד מזכיר כי היה בהן (וגם בדון, גם מקום זה על הגבול) מקום קבוע של עבודה זרה מ' חזק את ה' הבנה כי הן מחוץ לארץ ישראל כמו שכתוב במשנה ולפי הבנת הרמב"ם.

3. ענין הקביעות :

מושג הקביעות אינו ברור. לכן שואל רב חנן בר רב חסדא מה משמעות קביעות זו. רב חסדא מסביר כי הייחוד במקומות האלה היא שהעבודה שנעשית בהם הינה יומיומית.

כך מפרש רש"י:

קבועין - ולקמן מפרש קבועין כל השנה שכל ימות השנה עושין עובדיהם יום איד ומקריבין זבחים ואסורים במשא ובמתן לעולם:

לא סביר שמדובר במקומות בהם לא עובדים לעולם ורק חוגגים מדי יום ביומו. לכן ניתן לשער שמדובר במרכז גדול שבו התבצעה הפולחן.

נוכיר כי גם בבית המקדש נעשתה עבודה יומיומית של העלאת קרבנות, דהיינו התופעה של העלאת קרבנות יומיומית במקדש לא היתה דווקא נדירה כל כך שיש לאזכר חמישה מוקמות מיוחדים לכך.

כמו כן איסור המו"מ הוא בגלל "יום אידם", ז"א שהסבירות להעלאת קרבן אינו אחד מתוך כל הבהמות הנסחרות בשוק, הסתברות כזו אינה מספיקה כדי לאסור את כל המו"מ, אלא נראה שנדרש שחלק ניכר מהבהמות יוקרבו לעבודה זרה.

הסברים לכך ייתכנו אם נגיד שאנשי מקומות אלה הקדישו מדי יום את ארוחתו לעבודה הזרה. ז"א העבודה הזרה היתה שזורה כל כך בחיי המקום שבכל יום ארוחותיהם הוקדשו אליה.

הנוסחה בדקדוקי סופרים מעט שונה: בכל שתא פלחי לע"ז. לפי גירסה זו נשמע כי הייחוד במקומות אלו הוא העובדה שהעבודה נערכת בקביעות כל שנה (ולא כל השנה). פירוש זה קשה, כיוון שהיו חגים נוספים שהיו קבועים בזמנם בכל שנה (כפי שמונה המשנה בעבודה זרה- קלנדא סטרנורא וקרטיסים). ייתכן שהייחוד בעבודות אלה היא הקביעות "לעולם" דהיינו- עבודות עתיקות שנתרו גם אחרי שהאימפריות שסגדו להם נעלמו, ולכן חשוב להדגיש כי הפולחנים להם עדיין קיימים.

אפשרות נוספת, שאינה עולה מדברי האמוראים, היא כי הקביעות במקומות אלו תלויה בכך שהעבודה הזרה שלובה במקום עצמו. כפי שהזכרנו, חלק מהעבודות הזרות הינם עבודות זרות המשיכות לעיר מסוימת. מכיוון שיש חפיפה בין המקום והאליל הרי כל מסחר שמתבצע ביער מיוחס תמידית לאל המגן על העיר.

המילה "קבועין" בתוספתא לעבודה זרה מתייחסת לקביעות בזמן, אולם זאת כאשר מדובר על מועדים. במימרא זו מדובר על מקומות ולכן ייתכן כי הקביעות היא במקום ולא בזמן.

תוספתא ע"ז א,א: נחום המדי אומר יום אחד בגליות לפני אידיהן אסור במה דברים אמורים באידיהן הקבועים אבל באידיהן שאינן קבועין אינו אסור אלא אותו היום בלבד

ייתכן כי הבנת ה"קביעות" שבבית העבודה הזרה, השתנתה בין המימרה המקורית והתוספת.

ביבליוגרפיה.

- ההלכות גדולות- ספר דינים והלכות לרב שמעון קיירא בדור השני של הגאונים.
-הערך
- חידושי חת"ם סופר- חידושים על הש"ס.
-ספר דקדוקי סופרים רבינוביץ רפאל נתן נטע (1835-1888)
-שיטות קמאי למסכת סנהדרין
- בר-זאב חי 2010, מאחורי הקוראן בירורים בענייני יהדות ואסלאם. הוצאת דפים מספרים.
גייגר 2004, "The Tombs of Remus and Romulus: an Overlooked Source and its
245-254, Athenaeum 92, Implications
- הירשנזוהן- ליכטנשטיין יחיאל צבי 1912, שבע חכמות "גאוגרפיה של התלמוד",
עמנואל מרדכי הרב תשנ"ג, גבולות ארץ ישראל (חלק א) המעיין תשרי תשנ"ג. (באתר: דעת,
מכללת הרצוג, לימודי יהדות ורוח).
- פינקלשטיין 1992, "Phanaeabal, Deesse d'Ascalon", Studia Phoenicia 1, 55-59
- פרידהיים עמנואל 2005, טימי דרומי- טיכי דרומי. עיון מחודש במשמעותו ההיסטורית של ביטוי
תלמודי. JSIJ 4 23-33. הערת שוליים (39): (כתב-עת אלקטרוני למדעי היהדות)
- שנקר מיכאל 2009, "פאנבלוס" והעדויות לפולחן האלה תנית בארץ ישראל", ישראל בארצו:
קובץ מאמרים ליובלו של ישראל שצמן, 229-248